

Osvrti, prikazi, recenzije

Recenzija

Claude Lefort

Demokratska invencija

Barbat, 2000., 285 str.

Začudo je da se u Francuskoj tako dugo previdalo tako velikog mislioca, kao što je Hannah Arendt – kaže u jednom od eseja sabranih u ovoj knjizi Claude Lefort. Raymond Aron odigrao je ključnu ulogu u predstavljanju H. Arendt francuskoj javnosti. *Si parva licet componere magnis* (ako je dopustivo malo usporediti s velikim) slična je situacija s recepcijom djela Claudea Leforta u Hrvatskoj. Na sreću i mi imamo svoga R. Arona – kolegu Dragutina Lalovića. Naša će politologija iduće 2002. godine obilježiti 40 godina svoga institucionalnog djelovanja. A trebalo nam je tako dugo da otkrijemo autora čije je djelo u suvremenoj politologiji možda najsnažniji i najlučidniji zagovor i rehabilitacija političkoga kao utemeljujućeg momenta suvremenih političkih društava. Ali, tako to valjda biva: da za onim najvrjednijim najduže tragamo.

Kad govorimo o demokraciji i totalitarizmu, a ovdje je upravo o tome riječ, politički su analitičari u sličnoj situaciji u kojoj se nalaze liječnici: teže im je definirati zdravlje nego bolest. Lefort upravo pokazuje kako je totalitarizam bolest demokracije, i to njezina povijesna bolest.

Demokracija izmiče svakom preciznom određenju (i sam će Lefort reći da svaka definicija sputava mišljenje). Totalitarizam je određen svojom ideologijom, političkim poretom, sustavom vrijednosti. Demokracija nije određena ničim posebnim, ona je zadata, nedovršena, otvorena mogućnost, procesualnost. Demokracija se ne može smiriti u svojim institucijama, niti može uživati u lovorikama svojih postignuća. To je veličanstvo, ali i prokletstvo *Serenissime* Demokracije. I kad su joj

na dispoziciji svi elementi i svi instrumenti, demokracija se ne zatvara u izvjesnost i sigurnost poretka, nego nastavlja igru poput one lego-kockicama – uvijek pred novim izazovima, projektima i pustolovinama.

Totalitarizam sve zna, demokracija sve propituje i iskušava. Demokracija se pita i nakon što dobije odgovor, totalitarizam zna odgovore i prije pitanja. Demokracija je ranjiva, ona ima svoje “Ahilove pete” i stotinu mana. Ima, dakako, i jednu vrlinu: bolja je od svih do sada iskušanih oblika vladavine. Možda bi imala manje mana kad bi demokracija bila samo oblik vladavine. Ali, kako to uvjerljivo pokazuju i Claude Lefort, ona nije samo to. Demokracija je i oblik društva, način života i suodnošenja. Zato su povećane mogućnosti infekcija i bolesti. Kad mane demokracije postanu bolešću, to je prostor i šansa za totalitarizam.

Čitajući *Demokratsku invenciju*, opetovano mi se nametao zaključak da je totalitarizam ključ za razumijevanje demokracije. Ili, želimo li ostati pri medicinskoj terminologiji: tek otkrivanjem i dijagnosticiranjem bolesti počinjemo razumijevati što je to zdravlje.

Reći da je demokracija vladavina naroda, ne znači ništa osim pukog prijevoda ove stare grčke sintagme. Pojmovi *demos* i *kraiten*, narod i vladanje, nisu jasni ni jednoznačni, niti ih je lako odrediti. Moderna demokracija počinje građanskim revolucijama, ponajprije velikom Francuskom revolucijom 1789. Ona počinje osvješćivanjem političkog subjektiviteta građanina i uspostavom prava umjesto privilegija.

Poslije smrti Boga i smrti Kralja, što ih je objavila ova Revolucija, procesi subjektiviranja naroda nisu tekli bez konflikata i dramatičnih sudara. Ta se proturječja, konflikti i sudari, dakako, i danas nastavljaju. Treba li uopće isticati da je kao predtekst i opravdanje različitih totalitarizmima najčešće znao poslužiti upravo narod (u sva tri svoja značenja: puka, demosa i etnosa)?

S modernom demokracijom ili demokratskom revolucijom, kategorije Države, Nacije,

Naroda, Društva, zahtijevaju bitno drukčije razumijevanje i definiranje. Rušenje *Ancien Régime* ne znači samo rušenje staroga poretka, nego i cijele teorijske paradigme. Dok su Država, Nacija, Narod, Društvo, kako to ističe Lefort, u demokraciji i demokratskoj revoluciji neodredivi entiteti, u konzervativnim (Lefort bi rekao “izobličenim”) revolucijama kao što je hrvatska, oni doživljuju svoj posvemašnji *revival*. Zašto se to događa?

Ako već nemamo pojedinačnoga, može li naš “kolektivni Lefort” (naša politologija), koja je svih ovih godina nacionalističke, konzervativne revolucije, uz časne iznimke, uplašeno šutjela, slabašno se oglašavala, ili se priklanjala državotvornom trijumfalizmu, pokušati odgovoriti na gornje pitanje? Lefort, možda uvjerljivije i inteligentnije od bilo kojeg teoretičara politike, pokazuje da ono političko nije puki instrument, ukras ili pertinencija društvenoga, nego njegovo temeljno konstitutivsko načelo.

Uz malo *licentie poetike* mogli bismo reći: ne, kakvo društvo – takva politika, nego kakva politika – takvo društvo! Nasuprot općeprihvaćenom stajalištu da je totalitarizam hipertrofija političkoga, Lefort uvjerljivo pokazuje da je totalitarizam redukcija i dokidanje političkoga kao slobodnoga, javnog djelovanja i nastojanja oko općih poslova zajednice. Odnos između demokracije i totalitarizma pokazuje se tako kao trajna napetost i borba između afirmacije i destrukcije političkoga.

U totalitarnom poretku Partija, Voda, Egokrat, ne prisvajaju samo društveno i njime upravljaju, oni su kreatori društvenoga. Za “Kralja Sunca” gotovo da bismo mogli reći da je liberal, jer prisvaja samo državu, Egokrat prisvaja cijelo društvo. A sutra? Možda cijeli svijet.

Danas svjedočimo kako procesu etnizacije demosa tako i procesu njegove globalizacije i nove redistribucije moći, rušenjem njezine bipolarne strukture. U tim se procesima otvaraju šanse, ali i opasnosti za demokraciju. Ako je danas, u uvjetima posvemašnje globalizacije, temeljno pitanje demokracije pitanje kontrole nad globalnim političkim uvjetima reprodukcije života, onda zagovornici demokracije imaju ozbiljne razloge za zabrinutost. Napetost

i sraz dviju logika: logike demokracije i logike dominacije, o čemu govori Lefort, danas se sve više manifestira i u globalnim razmjerima. Lefortovo nam djelo može pomoći da te procese razumijemo i osvijestimo.

Ovi tekstovi za nas nemaju samo teorijsku relevantnost, nego i iznimnu aktualnost: hrvatska se krhka demokracija još mora nositi s ostacima “socijalističkog” totalitarizma, ali i s aktualnim, pa i akutnim naslijeđem nacionalističke konzervativne revolucije.

Jovan Mirić

Recenzija

Ernest Gellner

Uvjeti slobode – civilno društvo i njegovi suparnici

Politička kultura, Zagreb, 2001., 207 str.

Ernest Gellner (1925.–1995.) je svakako jedan od najznačajnijih socijalnih teoretičara 20. stoljeća. Podrijetlom je češki Židov čija obitelj, sklanajući se pred nacizmom, emigrira u Veliku Britaniju. Studirao je na Oxfordu, a predavao na *London School of Economics* i Cambridgeu. Utemeljitelj je Centra za proučavanje nacionalizma pri Srednjoeuropskom sveučilištu u Pragu (danas u Budimpešti). U nas su dosad objavljena dva njegova djela – *Nacije i nacionalizam* (1998.) te *Postmodernizam, razum i religija* (2000.). Izdavačka kuća “Politička kultura” koja je izdala *Nacije i nacionalizam*, odlučila je objaviti još jednu Gellnerovu knjigu. Urednici ove kuće odabrali su njegovu vrlo aktualnu knjigu *Uvjeti slobode* koja je nastala u zadnjoj fazi njegovoga života.

Motive za pisanje knjige *Uvjeti slobode* Gellner pronalazi u buđenju interesa za civilnim društvom, njegovom nekritičkom prihvatanju u Istočnoj Europi te istodobno gotovo potpunom zaboravu toga pojma na Zapadu. U metodološkom smislu *Uvjeti slobode* nude po-

vijesno-teorijsku analizu različitih političkih i religijskih poredaka koji su prethodili civilnom društvu i koji su sadržavali određene prepreke njegovom ozbiljenju. Civilno je društvo negativno određeno preko svojih "suparnika", što se vidi i iz podnaslova knjige koji je zapravo parafraza naslova Popperovog djela *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*. U dvadeset i devet kratkih poglavlja knjige koji ne čine zatvorene i strogo odijeljene tematske cjeline, istodobno se navode i potrebni uvjeti za njegovo ozbiljenje.

Civilno društvo se prvo razlučuje od segmentarne zajednice, svojstvene antičkom gradu-državi, čija je temeljna značajka bila pretvaranje pojedinca u neodvojiv dio određene društvene podskupine. Ona nije bila centralizirana u strogom smislu riječi, a postojao je i pluralizam društvenih uloga, no te su uloge u segmentarnoj zajednici bile nametnute i sakralizirane različitim ritualima. Individualna sloboda nije postojala, pojedinac nije imao mogućnost samostalnoga izabiranja vlastitoga položaja u društvu niti njegove promjene. Na taj je način društvo vršilo neprimjetnu, ali učinkovitiju tiraniju od one koja bi se mogla očekivati od centralizirane središnje vlasti. Antički grad "pojedincu nameće pripisan identitet ... dok moderno razumijevanje slobode uključuje uvjet da se identiteti izaberu, a ne pripisu" (str. 18). Civilno se društvo, dakle, ne može odrediti suprotstavljajući ga političkom centralizmu ili ga poistovjećujući s pluralizmom društvenih skupina. Potreban je i dodatni uvjet – individualna sloboda izbora vlastitoga položaja u društvu.

Islamska je Umma drugi neprijatelj civilnoga društva. Gellner je određuje kao moralnu zajednicu utemeljenu na zajedničkoj vjeri i provedbi njezina zakona. Ona je nastala kao rezultat povijesnog razvoja islama, odnosno borbe između njegovih dvaju oblika; pučkoga islama, svojstvenoga seoskim i plemenskim zajednicama te siromašnom prigradskom stanovništvu, kojemu je vjera bila potrebna kao osobna utjeha nego kao integrativna snaga. Takav *pučki islam* karakterizira ritualizam, ekstatičnost, kult karizmatičkih svećenika – zaštitnika loze ili plemena. Drugi oblik islama je tzv. fundamentalistički ili visoki islam, koji se razvio među pripadnicima gradske buržoazije i

trgovaca i koji se odlikuje skripturalizmom, puritanizmom, poštovanjem pravila, individualizmom te odbojnošću prema pučkom, ekstatičnom prakticiranju vjere. Zahvaljujući kolonijalnoj i postkolonijalnoj državi, razvoju komunikacijske i prometne infrastrukture, koja je pridonijela centralizaciji društva i njegovoj gospodarskoj integraciji, prevladao je visoki islam, kao odgovor na sveopću modernizaciju Zapada. Takvo shvaćanje islama modelski je utjelovljeno u Ummi, apsolutnoj moralnoj zajednici. Njezina je jedina zadaća provedba *Svetoga zakona* te u skladu s tim politički i društveni poredak prepušta klijentelističkoj borbi saveza utemeljenih na srodstvu. Nema potrebe za civilnim društvom, kao skupom institucija koje čine protutežu državi i mogu je pozvati na odgovornost, jer je njezina jedina odgovornost provedba Zakona. Ako to ne čini grupa koja je na vlasti, zajednica će poduprijeti protivničku grupu koja će to činiti.

Najveći dio izlaganja posvećen je marksizmu i poredcima koji su nastali kao pokušaj njegove realizacije. U takvim su poredcima politička, ekonomska i ideološka sfera stopljene u jednu (zbog čega ih Gellner naziva sekulariziranim Ummama), a vlast je shvaćena kao akter koji će ostvariti apsolutnu pravednost na zemlji u obliku besklasnoga društva. Civilno je društvo proglašeno prijevarom, instrumentom buržoaske države u potlačivanju i izrabljivanju, za kojim ne će biti potrebe u besklasnom poretku koji će biti ostvaren zahvaljujući socijalističkom uređenju društva i zakonitostima povijesnoga razvoja. Takve socijalističke poretke autor naziva ideokracijama, a marksizam prvom sekulariziranom svjetskom religijom. Razlog tomu je posvemašnja sakralizacija svih segmenata društva, osobito ekonomije čime je ljudima oduzeta nužna suprotnost "između uzvišenoga i zemaljskoga te mogućnost bijega u zemaljsko kad uzvišeno privremeno zamre ... (a) ... svijet ne može nositi teret tolike svetosti" (str. 46). Razlika između islamske Umme i tzv. sekularizirane Umme jest u tome što prva odvaja svjetovno i religiozno tako da ekonomskoj djelatnosti daje autonoman prostor. Uspjeh ili neuspjeh u ekonomskoj je areni neovisan o vjerskim pravilima i ne dovodi ih u pitanje. Marksizam to ne čini, u njemu je sve dio istoga političko-društveno-ideološkoga sustava.

On je ljudima oduzeo sferu profanosti u kojoj mogu izvršavati svakodnevnu rutinu, bez obveze potvrđivanja svoje općinjenosti poretom, a to je dugoročno bio prevelik teret transcendentnosti za običnoga čovjeka. Težnja za civilnim društvom, kao utočištem profanosti i “nevjernika” zato se i tako snažno pojavila upravo u marksističkim poredcima, čim je to bilo moguće. Ono je bilo sinonim za kraj monolitnog uređenja društva i monopola na istinu i informacije.

Civilno je društvo povijesno usko povezano s pojavom prosvjetiteljstva. Ono je prvo proklamiralo načelo razuma, u suprotnosti prema načelu prisile ili laži/praznovjerja na kojima su se zasnivali dotadašnji društveni poredci. Preokret se u stvari dogodio kad su se društva koja su se okrenula proizvodnoj djelatnosti, i koja su slobodu i toleranciju proglasila najvišim vrijednostima ljudskoga života u zajednici, pokazala nadmoćnijima i naprednijima od tlačiteljskih i dogmatskih društava. Religija je, točnije reformacija, pri tome imala veliku ulogu. Ona je individualizirala ljudsko spasenje te ukinula izdvojenju svećeničku kastu, pretvarajući svakoga čovjeka u vlastitoga svećenika. Shvaćajući da je pravednost nemoguće ostvariti na zemlji, puritanci su internizirali vjerske dužnosti (“privatizacija vrline”), a u profanom su se svijetu okrenuli proizvodnoj djelatnosti, koju obavljaju gotovo religijskim zanosom, bez želje za gramzivošću, što je omogućilo ponovno ulaganje i privredni rast; i bez želje za političkom moći, što ih je učinilo prihvatljivima nosiocima vlasti i omogućilo integraciju u društvo. To je značilo i pojavu civilnoga društva, tj. modernoga liberalnoga društva, gdje su političko i društveno-ekonomsko područje odijeljeni, za razliku od dotad prevladavajućih vrsta društava; ritualizirano-pluraliziranoga društva, društva utemeljenoga na rodbinskim vezama, ili političko-ekonomski unificiranoga društva feudalnoga tipa. Ekonomska je decentralizacija, prema tome jedan od uvjeta civilnog društva; bez nje nema pluralnosti, niti ekonomskih institucija koje će predstavljati protutežu državi koja centralizira političku moć. Drugim riječima, upravo zato što politička moć mora biti centralizirana, protuteža, ili ravnoteža moći bez koje nema slobode mora biti uspostavljena u ekonomskoj sferi. No, Gellner se ne zalaže za čisti tržišni

model neoliberalnoga tipa, štoviše s prijezirom odbacuje moderno društvo koje ne bi uključivalo i nekakav oblik socijalne države ili mogućnosti regulativnoga presezanja države u ekonomsku sferu.

No, prosvjetiteljstvo je imalo i nekih nedostataka. Kao glavnu zabludu autor navodi njegovu težnju da vladavinu razuma proglasi vladavinom istine. Prosvjetitelji su nastojali stare poretke, zasnivane na laži i prisili, odnosno temeljnom konsenzusu o nekim društvenim vrijednostima, prethodno izabranim idejama koje su integrativni princip cijeloga poretka i koje razum ne dovodi u pitanje, zamijeniti novim poretom, zasnovanim na Istini i Razumu. Drugim riječima, koristili su iste metode, pozivajući se na druge vrijednosti. To je na kraju dovelo do jakobinskoga terora i Napoleonove diktature.

U suprotnosti s takvim oblicima društvenih poredaka, slobodni se poredak temelji na sumnji i kompromisu. Društvo doduše mora imati neke zajedničke značajke i vrijednosti, no hoće li ih njegovi članovi prihvatiti i djelovati u skladu s njima ovisi o njihovoj slobodnoj volji. Oni ne moraju slijediti zajedničku vjeru, niti biti odani nekakvoj proklamiranoj Istini. Štoviše, slobodni poredak podrazumijeva da njegovi članovi imaju *obvezu* krajnje sumnje i podvrgavanja unutarnjem autoritetu jer “društvena suradnja, odanost i solidarnost ne pretpostavlja zajedničku vjeru” (str. 91).

S tim je usko povezana i čovjekova modularnost kao uvjet civilnoga društva. Ona podrazumijeva slobodu individualnoga izbora uvjerenja ili mjesta u društvu te mogućnost njihove nesmetane promjene (za razliku od ritualom i rodbinskim vezama čvrsto fiksiranoga društvenoga položaja u segmentarnim zajednicama). Modularan čovjek mora biti sposoban za lucidno, kartezijansko mišljenje, razmatranje stvari pojedinačno i neovisno jednih o drugima. Često je neizbježna posljedica toga njegova otuđenost od integrirane, totalne kulture.

Temeljna značajka modernih društava jest kulturna homogenost (standardizacija izraza, sposobnost o kontekstu neovisne komunikacije, kodificirani skup simbola), nametnuta prirodom rada u masovnom, visoko pokretljivi-

vom društvu među anonimnim pojedincima. Takva modularnost omogućuje civilno društvo, no njezin je posredni rezultat i nacionalističko društvo, jer visoka kultura, koja više nije povlastica određenoga sloja ljudi, nego čitavoga društva, određuje i granice toga društva. Država svojim monopolom nad sredstvima obrazovanja postaje političkim zaštitnikom kulture, a moderni čovjek nacionalistom, u smislu da je njegov identitet određen njegovom pismenom kulturom.

Povijesno gledano, liberalizam i nacionalizam su u početku bili saveznici, izloživši zahtjev za većim pravima pojedinca i većim pravima kultura protiv zajedničkoga neprijatelja – apsolutističke države. No, kult zajednice i individualizam u konačnici su logički nespojivi. Nacionalizam je težio izgradnji nove visoke kulture, različite od kulture stare prijestolnice, što je i učinio, kodifikacijom i standardizacijom tradicije lokalnih pučkih zajednica. Liberalizam je pak, personaliziran u novoemancipiranoj intelektualnoj buržoaziji, ostao vezanim uz ublaženi apsolutizam starih prijestolnica kao jedinom utočištu od takvoga etničkoga i kolektivističkoga nacionalizma.

Civilno društvo ima dva aspekta; društveno-ekonomski, koji je povijesno i logičko ishodište njegova nastanka. Autonomna ekonomija s pluralnim proizvodnim jedinicama koja osigurava ravnotežu moći spram neophodne političke centralizacija nužan je preduvjet civilnoga društva. Taj aspekt civilnoga društva uvjetno se može nazvati civilnim društvom u širem smislu. Drugi je aspekt civilnoga društva politički i odnosi se na onaj dio društva koji stoji u opreci prema političkoj strukturi, unutar političkoga poretka, a čini ga skup institucija koje čine protutežu državi, u koje ljudi ulaze i izlaze slobodnom voljom, a koje država nadzire i štiti (civilno društvo u užem smislu). U temelju obaju ovih aspekata nalazi se modularni čovjek, određen svojom sposobnošću obavljanja različitih društvenih funkcija i njihovom nesmetanom promjenom.

Država je instrument ekonomije i društva, no ima i ovlasti upletanja u te sfere radi otklanjanja patoloških učinaka privatnih interesa. U ekonomskoj sferi, civilno se društvo oslanja na gospodarski rast, a u društvenoj na odsutnost ideološkoga monopola.

Na poslijetku, Gellner civilno društvo suprotstavlja demokraciji. Njegov prigovor osnovnoj tezi demokracije – da je društveni poredak rezultat volje njegovih pripadnika – jest da zanemaruje činjenicu da su odluke članova društva determinirane kulturnim kontekstom u kojemu žive. Ona je primjerena donošenju malih odluka unutar postojeće strukture, ali izabiranje ukupnih društvenih struktura ili vrijednosnih sustava po demokratskim principima autor smatra apsurdnim. Egalitarizam, koji demokracija također podrazumijeva, isto je neostvariv jer društvo ne daje jednaku važnost svim članovima pri donošenju odluka. Demokracija je tako, preskriptivni model, neostvariv u praksi. Civilno društvo pak, uzima u obzir institucionalne preduvjete i povijesni kontekst svoga nastanka te je zato realističniji model.

U vezi s ovim nameću se neka pitanja. Prvo, Gellner ne razmatra političku slobodu. Za njega je ekonomska samostalnost i sloboda izbora društvenoga položaja dovoljan jamac ljudske slobode. Iz toga slijedi i njegovo pogrešno i preširoko poimanje demokracije. Demokraciju ne shvaća kao model izbora nosioca političke vlasti (ili u najširem tumačenju oblika političkoga poretka) u nekoj zajednici od strane članova te zajednice. On drži nespojivim da je politički poredak istodobno određen svojim kulturnim i povijesnim kontekstom s jedne te da se, s druge strane njegov oblik ili vodstvo može formirati na temelju slobodnoga izbora njegovih članova. Egalitarizam također treba promatrati u smislu jednakosti prava i sloboda, ponajprije prava glasa, a ne u smislu jednakosti u pristupu i alokaciji ekonomskih sredstava. Demokracija je, uistinu neostvariva na ekonomskom planu, ali ona i nije ekonomska, nego politička kategorija, kao što i ljudska sloboda nije dovoljna samo u svom negativnom određenju.

Domagoj Vujeva

Prikaz

Nikša Stančić

Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću

Barbat, Zagreb, 2002., 255 str.

Gotovo da nema dvojbi da je nacionalizam i dalje jedna od ključnih političkih ideologija u Hrvatskoj. Unatoč tome, o nacionalizmu se premalo i nedovoljno sustavno znanstveno piše. To se podjednako odnosi i na politologe i sociologe. Za razliku od njih, hrvatskom su nacionalizmu povjesničari uvijek posvećivali više pažnje. Međutim, samo su neki od njih ozbiljno uzimali u obzir teorijske modele u njegovu proučavanju. Zagrebački povjesničar Nikša Stančić svakako ulazi u ovu skupinu. To potvrđuje i njegova najnovija knjiga *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* koja je, po svemu sudeći, važan prinos u razumijevanju nastanka i razvoja ideje hrvatske nacije i nacionalne države.

U prvom dijelu knjige pod nazivom "Osvit nacije" Stančić definira pojam nacije i razmatra njegov moderni razvoj te glavne događaje i mislioe na koje su se pozivali hrvatski teoretičari nacije. Drugi dio – "Etnicitet na hrvatskom prostoru u 19. i 20. stoljeću" – donosi jasno teorijsko i pojmovno određenje stanja i odnosa na ovom prostoru u tom razdoblju, kako bismo znali kad uopće možemo govoriti o postojanju *hrvatske nacije*. U trećem se dijelu – "Hrvatska i perčin boga Kairoa" – razmatraju konkretni događaji i politike koje su hrvatski političari provodili tijekom zadnjih dvaju stoljeća kako bi se na koncu dokopali cilja – samostalne i međunarodno priznate Republike Hrvatske.

Razlikovanje "građanskoga nacionalizma" i "etno-nacionalizma" temeljno je autorovo polazište. Naime, građanski je nacionalizam čvrsto povezan sa zapadnim shvaćanjem nacije, koji politički izraz dobiva Francuskom revolucijom. Nacija se poima kao politička zajednica ravnopravnih građana koji na sebe

preuzimaju ulogu nositelja suverenosti. U tom je smislu svaki građanin Francuske pripadnik francuske nacije, kao što je i svaki građanin SAD-a pripadnik američke nacije, neovisno o etničkom podrijetlu. Za razliku od ovakvoga pojma nacije, u srednjoeuropskoj je tradiciji prisutan "etno-nacionalizam" koji, kao što mu i samo ime govori, pripadnost nekoj naciji čvrsto veže uz etničku pripadnost. Autor je to potkrijepio i sličicom iz našega suvremenoga društvenoga života po kojoj je Hrvatima "neobično Hrvatima nazvati ("etničkog") Bugarina koji je zlatnu medalju u dizanju utega osvojio kao član reprezentacije Republike Hrvatske" (str. 6).

Kako je uopće došlo do nastanka nacije? Do odgovora Stančić dolazi analizom predmodernoga društva u kojem se zamjećuju etnička zajednica i staleška "nacija" (u hrvatskom slučaju staleška "*natio croatica*" hrvatskoga plemstva) kao zajednice koje nisu lokalno ograničene. One su imale integrirajući potencijal i uglavnom bile kulturno određene ali im je nedostajala sveobuhvatnost. Prva je povezivala običan puk, a druga plemstvo. Na tim se osnovama kasnije gradi nacija kao jedinstvo svih društvenih slojeva koje od staleške nacije baštini želju za institucionaliziranjem. Moderni pojam nacije, naime, potpuno ozbiljenje doživljava tek u državi. Institucionaliziranje je provedeno se u periodu od 16. do 18. stoljeća. Država je dobila nove dimenzije: točno određen teritorij, monopol primjene sile na tom teritoriju, te unutrašnju i vanjsku suverenost. Razbijen je korporativni sistem te su se počele osnivati javne ustanove pod izravnom ovlasti države, koje su bile zadužene za obavljanje različitih poslova od javnoga interesa. Raspad korporativizma otvorio je i prostor za integraciju ljudi koji žive na određenom teritoriju u jedinstvenu tvorbu – naciju.

Nakon ovoga izvoda, posebno se objašnjava razlika između zapadnoga i srednjoeuropskoga pojma nacije. Kako je naš pojam nacije upravo dio ove posljednje tradicije, autor mu daje mnogo više prostora. Prema zapadnom su shvaćanju nastanka nacija jezik i kultura "čimbenik koji je u "građansku" odnosno "političku" naciju integrirao pripadnike različitih etnija" (str. 24). Tako je afirmacija nacionalnoga identiteta bila izjednačena s "borbom

za društvenu emancipaciju, te je kulturni identitet bio stavljen u službu toga bitnoga cilja, što je ostavilo trajno obilježje sadržaju zapadnoga pojma nacije” (str. 23).

Puno je kompliciraniji nastanak nacija na srednjoeuropskom tlu. Dogodio se kasnije i sadržavao je brojne posebnosti i suprotnosti karakteristične za ovo područje. Manjine su se u višenacionalnim državama našle u vrlo nezavidnu položaju, jer je geslo ravnopravnost pojedinca-gradanina iza sebe krilo tiraniju većine. U ovoj koncepciji nacija traži žrtvovanje pojedinca poradi nacionalnih interesa. Ako su nacije nadređene pojedincu, onda je logično da su srednjoeuropske nacije u nastajanju morale pronaći čvrste integracijske faktore kako bi imale legitimitet da takvu žrtvu traže od pojedinca. U tu je svrhu najbolje poslužio jezik, pa su i hrvatski preporoditelji pokrenuli veliku i složenu zadaću jezične standardizacije Trojedne kraljevine. Habsburška monarhija nije uspjela nametnuti njemački jezik (osim dakako u svome austrijskom dijelu), pa se u prvoj polovini 19. stoljeća otvorio širok prostor za djelovanje hrvatskih jezikoslovaca. Ideje građanskoga liberalizma bile su u drugom planu te su služile samo kao potpora pravu na nacionalnu slobodu.

Stančić nas upozorava i na postojanje integracijskih središta u kojima su se nove ideje razvijale. Ponajprije stavlja naglasak na središta unutar Habsburške monarhije (Prag, Budim-Pešta, Bratislava, Ljubljana, Zagreb). Svako je integracijsko središte unutar zatvorenih plemićkih skupina počelo stvarati ideju o postojanju vlastite nacije, te postupno širilo tu ideju na ostale slojeve pučanstva. Nijedno središte nije imalo na raspolaganju državu kao prostor institucionaliziranja vlastitih težnji, pa se težilo učvršćivanju pojma jezične, zatim i kulturne nacije, koja može opstati i bez države. Povezivanje u jedinstveni korpus temelji se, dakle, na zajedničkom jeziku i zajedničkom kulturnom identitetu. Treba naglasiti da se ne poziva samo na prirodno pravo na samoodređenje, nego i na povijesno državno pravo. Ono je temelj za nastanak “političkoga naroda”, koji zbog svoje prošlosti i na osnovi pravnih akata kojima je ulazio u različite državne tvorbe ima legitimitet za traženje vlastite državnosti.

Ovaj je koncept doživio i svoja politička oživotvorenja. Ovdje autor, prije svega, ističe njemačku i mađarsku naciju. Zahvaljujući slabosti k.u.k. monarhije, odnosno snazi Pruske nakon Austrijsko-pruskoga rata 1866. došlo je do Austro-ugarske nagodbe i ujedinjenja Njemačke. Ovako su spomenute nacije dočekale ostvarenje svoje državnosti. Mađarska je samostalnost u okviru dualizma bila toliko izražena da je teško govoriti o bilo kakvoj podčinjenosti. Druge su nacije unutar Austro-Ugarske ostale podčinjenima jer nisu imale političke snage novu dualističku državu učiniti federalističkom.

Na kraju prvoga dijela knjige Stančić se osvrnuo na trenutačno stanje nacija u svijetu. S jedne strane, u zapadnom se dijelu svijeta zbivaju obratni procesi, tj. bude se etnonacionalizmi, a s druge se pokušavaju stvarati građanske nacije u srednjoj Europi. Naime, sve se više čuju glasovi podčinjenih nacija kakve su npr. Baski i Katalonci u Španjolskoj ili Irci, Škoti i Velšani u Velikoj Britaniji. Imigranti u Njemačkoj, Francuskoj i SAD-u organiziraju se po etničkim skupinama. Izgleda da se unutar tih tradicionalnih građanskih država počinju formirati pojedini etno-nacionalizmi, pa jača i utjecaj ksenofobičnih desničarskih stranaka i radikalnih terorističkih skupina. Unutar pojedinih građanskih država zaoštravaju se odnosi između pojedinih etničkih skupina koje bi trebale živjeti sretno i skladno pod parolama građanskoga osjećaja pripadnosti. S druge strane, vidljivo je da se u Hrvatskoj pokušava uspostaviti građanska nacija i građanska država. Kao što autor kaže, nakon 3. siječnja 2000. godine više nam se nitko ne obraća s “Hrvatice i Hrvati”, pa eventualno nakon toga “građani Republike Hrvatske”, nego je danas dovoljno reći samo “građani Hrvatske”.

Drugi je dio knjige posvećen objašnjenju procesa preoblikovanja hrvatske etničke zajednice u hrvatsku naciju koji je trajao dva stoljeća. Dojam je kako je ovo i najbolji dio knjige. Autor je precizno definirao različite pojmove vezane uz razvoj hrvatske nacije ostavljajući malo prostora za političke kontroverzije. Jedan je od takvih i pojam hrvatskoga prostora koji ide “od Drave do Jadranskog mora, te od Sutle i Dragonje do Drine i ulaza u Boku kotorsku. Danas se u političkom pogledu

proteže preko dviju samostalnih država, Republike Hrvatske, koja obuhvaća najveći dio hrvatskoga stanovništva, i Republike Bosne i Hercegovine u kojoj postoji najveća skupina hrvatskoga stanovništva izvan Hrvatske” (str. 71). Hrvatski je prostor za Stančića “politološka i sociološka kategorija” (str. 72), nipošto poziv na hrvatski ekspanzionizam. Taj se pojam ovdje upotrebljava kako bi se označilo područje na kojem žive ljudi s osjećajem zajedničkoga identiteta, što je nepobitna činjenica.

Nakon brojnih migracija uzrokovanih uglavnom turskim provalama, hrvatsko se stanovništvo konačno skrasilo na prostoru tzv. prekinutoga prstena, tj. “od povijesne Slavonije, Hrvatske, Istre i Dalmacije do dubrovačkoga područja, te u bosanskoj Posavini i zapadnoj Hercegovini, s tankom poveznicom između tih krakova u srednjoj Bosni” (str. 78).

Kad je riječ o vremenskom određenju formiranja hrvatske nacije, autor se slaže s većinom povjesničara i kao početak nacionalnoga okupljanja uzima 1790., godinu poslije Francuske revolucije i neposredno nakon smrti Josipa II. i obnove političkoga života. Djelovanje preporoditelja bilo je otežano činjenicom da se hrvatski prostor tada nalazio podijeljen između Mletačke republike (obalni dio Istre, Dalmacija od Zrmanje do Neretve), Dubrovačke republike, Osmanlijskoga carstva i Habsburške monarhije (s time da su Slavonija i Hrvatska bile pod ugarskom upravom, a unutrašnjost Istre i Vojna krajina pod austrijskom). Unatoč takvoj razbijenosti hrvatskoga prostora, među pukom je postojala *hrvatska* svijest. Ovo je i temelj autorove teze o postojanju hrvatske etničke zajednice, zasnovane na zajedničkoj kulturi, osobito jeziku. Tako se i pojavio hrvatski protonacionalizam, koji se s obzirom na vjersku podjelu počeo izrazito diferencirati u odnosu na ostale protonacionalizme s ovog prostora. Naime, zahvaljujući autokefalnosti Srpske pravoslavne crkve, svi su pravoslavci integrirani u srpsku naciju, a dugotrajna turska opasada uzrokovala je i odvajanje islamskoga stanovništva u zasebnu etničku zajednicu. Katolici su se integrirali u hrvatsku naciju te je tako vjera u velikoj mjeri odredila opseg novovjekovnih etničkih zajednica, a možda i stvorila zametak krvavih sukoba i na kraju 20. stoljeća.

Etničke su se zajednice preko staleške “*natio croatica*” i pokrajinskih partikularizama razvile do hrvatske nacije. Stalešku su naciju činili “plemstvo, svećenstvo, slobodni kraljevski gradovi i njihova inteligencija” (str. 95), koji su imali izražen osjećaj kolektivnoga identiteta. Područje virtualne staleške države bilo je svugdje gdje su hrvatski plemići obnašali vlast, dakle i na današnjem teritoriju BiH. Staleški je projekt bio Trojedna kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija kao nasljednica srednjovjekovne hrvatske države. No, ukidanjem feudalizma (1848.) ukinute su i brojne plemićke povlastice, pa su se konzervativne snage udružile u autonomaške skupine (najjača je bila u Dalmaciji), upravo zato da bi očuvale stara prava. Partikularizmi nisu naišli na plodno tlo i nisu mogli zaustaviti daljnji razvoj hrvatske nacije, koji je išao paralelno s razvojem građanskoga društva. Društvena je elita postupno integrirala novostvorene društvene slojeve u naciju. U prvoj polovini 19. stoljeća naciji pripadaju samo imućni ili obrazovani. Nakon 1870. HSP preuzima nacionalnu integraciju od Narodne stranke i u naciju uvodi novonastalo građanstvo, a proces se zaključuje početkom 20. stoljeća Radićevim uključivanjem seljaštva.

Treći je dio knjige popularno napisan. Pogodan je za široki krug čitatelja koje zanimaju samo političke prekretnice od 1790. do 1992. U opširnoj kronologiji Stančić vrlo prohodno prikazuje stalna laviranja hrvatskih političara u traženju oslonca između Beča, Pešte ili Beograda, razvoj Trojednice od kraljevstva unutar Habsburške monarhije, preko teških vremena pod Ugarskom za vrijeme dualizma, kratkotrajne Države Slovenaca Hrvata i Srba, apolutističke Prve Jugoslavije, fašističke NDH kojoj se suprotstavljaju prokomunistički i federalistički orijentirani hrvatski partizani, republike unutar socijalističke Druge Jugoslavije, do 1992. i ostvarenja projekta samostalne Republike Hrvatske.

Na kraju se može reći da je Stančićeva *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* vrlo dinamično štivo, pogodno za povjesničare, politologe i sociologe, ali i za neakademsko čitateljstvo. Nije lako napisati knjigu koja odgovara potrebama tako širokoga kruga čitatelja, pa je i zato ovo djelo iznimno značajan

prikaz nastanka hrvatske nacije i nacionalne države. Knjiga bi bila potpunija da su se za pojedine citate navodili njihovi točni izvori, a ne samo selektivan popis bibliografije na kraju knjige. Bez obzira na to, autorovoj objektivnosti i dosljednosti zaista nema zamjerki, pa mi samo preostaje da parafraziram naslov jednog od poglavlja. *Još Hrvatska ni propala* dok ima ovakvih knjiga!

Juraj Sajfert

Prikaz

Vlasta Ilišin, Furio Radin (ur.)

Mladi uoči trećeg milenija

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu i Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži, Zagreb 2002., 355 str.

Knjiga *Mladi uoči trećeg milenija* pripada relativno skromnom opusu literature o mladima koja je teorijski, empirijski i metodološki dobro utemeljena. Predgovor ovoj opsežnoj studiji, plodu longitudinalnoga (gotovo petnaestogodišnjega) istraživanja o mladima na prostoru bivše Jugoslavije i samostalne Hrvatske, napisao je Josip Županov, koji je, uz Srdana Vrcana i Mirjanu Ule (Ljubljana), i recenzent. Autori dolaze s Instituta za društvena istraživanja u Zagrebu – uz Vlastu Ilišin i Furija Radina (koji su i urednici knjige) – to su još Branimir Baranović, Helena Štimac Radin i Dinka Marinović Jerolimov.

Knjiga je rezultat empirijskoga istraživanja provedenoga 1999. godine na uzorku od 1.700 mladih (od 15 do 29 godina) iz cijele Hrvatske, a za komparativnu analizu korišteni su rezultati sličnoga istraživanja mladih provedenoga 1986. godine. Dobiveni rezultati prezentirani su u dvanaest poglavlja – koja obuhvaćaju uvodno i završno poglavlje, te deset problemskih tekstova – čemu je dodan sažetak na engleskom jeziku i, kao prilog, upitnik s dobivenim podatcima. Studija je te-

matski relativno široko koncipirana jer pokriva probleme mladosti i odrastanja, vrijednosti, religioznosti, nacionalne vezanosti, politike, obrazovanja, radnih vrijednosti, nezaposlenosti i rada na crno te interesa i slobodnoga vremena. Svako od navedenih poglavlja, osim prvoga i završnih razmatranja, ima istu formalnu strukturu, što studiji osigurava kontinuitet i preglednost, i to: uvod, raspravu problema (uz dosljedno provedenu komparativnu i sociostrukturu analizu), zaključak i literaturu. U prikazu ovoga djela ukratko ću pokazati osnovne rezultate do kojih su istraživači došli.

U uvodnom poglavlju, *Društveni kontekst i metodologija istraživanja*, Vlasta Ilišin i Furio Radin analiziraju ulogu mladih u tranziciji i zaključuju da ih se i dalje tretira paternalistički, jer probleme koji ih tište “u javnost posreduju stariji koji za njih donose i odluke, a da pri tom sami mladi nemaju realne mogućnosti utjecaja na te procese” (14). Bit odrastanja mladih u tranzicijskim društvima jest u tome što oni “s jedne strane prolaze kroz univerzalno razdoblje sazrijevanja i pripremanja za preuzimanje trajnih društvenih uloga, a, s druge strane, taj se proces zbiva u društvu koje i samo prelazi iz jednog društvenog ustroja u drugi” (15). Recentna analiza problema mladih iz dvadeset i sedam tranzicijskih zemalja, čime se bavio UNICEF (2000.), detektirala je temeljni raskorak između stavova i sposobnosti mladih te njihovih stvarnih postignuća. “Konkretno, pokazuje se da mladi u tranzicijskim zemljama više podržavaju tržišne i demokratske reforme nego stariji, ali manje sudjeluju u različitim procesima, zainteresirani su za društveni i politički život svojih zemalja, ali se spram funkcioniranja novih demokratskih institucija odnose kritički i sa skepsom, izloženi su većim zdravstvenim rizicima nego prije, a imaju nedostatan pristup relevantnim informacijama i službama; iskazuju znatnu toleranciju prema različitim oblicima nezakonitoga ponašanja i češće su u sukobu sa zakonom nego prijašnje generacije mladih, pridaju veću važnost obrazovanju, ali rjeđe završavaju više stupnjeve obrazovanja, prihvaćaju vrijednosti obitelji, ali sve više odgađaju ili izbjegavaju zasnivanje vlastite obitelji nego prethodne generacije, pokazuju visok stupanj fleksibilnosti i prihvaćanje novih ekonomskih strategija, ali stopa nezaposlenosti među mladima je i nada-

lje barem dvostruko viša nego među starijima. Promatrajući ove nalaze integralno, može se reći da se na nizu područja svakodnevnoga života položaj mladih u tranzicijskim društvima nije poboljšao u odnosu na starije, a da se u usporedbi s mladima iz razdoblja prije tranzicije još i pogoršao” (16).

U drugom poglavlju – *Mladost, odraslost i budućnost* – Vlasta Ilišin se na početku poziva na već otprije poznato određenje dobi kao one kategorije koja jasno pokazuje sukob između pripisanoga i postignutoga statusa pri rangiranju pojedinca, a na mladost gleda kao na razdoblje “novicijata”, kao period u kojem se mladima priznaje psihofizička, ali ne i socijalna zrelost. Ono što autoricu najviše zanima jesu granice mladosti i kriteriji odrastanja. Ona ističe i pokušava objasniti notornu činjenicu produljivanja mladosti u individualnoj biografiji kao trend koji pojedincu pravi probleme, ali mu može i odgovarati iz različitih razloga. Autorica registrira dvije takve orijentacije, odraslocentričnu i mladocentričnu, i dva procesa, sinkronizirani i nesinkronizirani. Odraslocentričnoj orijentaciji skloniji su mladi sa sela i niže obrazovani, koji žele što prije preuzeti trajne društvene uloge. Oni prolaze obrazac odrastanja koji je obilježen vremenskom sinkronizacijom i sadržajnom koordinacijom kojoj je cilj ekonomska neovisnost, stalno zaposlenje i formiranje obitelji. Mladocentričnu orijentaciju prati nastojanje mladih da što duže ostanu u omladinskom statusu te svjesno odgađanje ili odbijanje preuzimanja trajnih socijalnih uloga. Pokazalo se da su “na djelu već dugo uočljive tendencije: brak je izgubio na važnosti, a poraslo je zanimanje za izvanbračnu zajednicu dok je na značenju dobilo roditeljstvo i osiguranje vlastitoga stambenoga prostora. Dakle, nedvojbeno jest to da je u suvremenom društvu tradicionalni obrazac odrastanja pretrpio znatne transformacije u smjeru nesinkroniziranoga obrasca koji u krajnjoj konzekvenciji vodi promjeni oblika ponašanja i diskontinuiteta u posredovanju nekih društvenih normi s generacije na generaciju” (28). Što se odraslih tiče, većina cijeni mladost te njoj pripadajuća pozitivna obilježja: vitalnost, poduzetnost, neiskvarenost, slobodu, kreativnost, fleksibilnost, otvorenost, mladenački izgled itd., ali ne i same mlade zbog uvriježene predodžbe o njima i njihovoj navod-

noj neodgovornosti, nekompetentnosti, nepouzdanosti, površnosti itd. Iz toga ambivalentnoga odnosa prema mladima proizlazi i spomenuti paternalizam koji kod njih sve više nailazi na odbijanje. Na osnovi postojeće situacije može se ustvrditi da je hrvatsko društvo još u znatnoj mjeri obilježeno tradicionalističkim shvaćanjima koja su utjelovljena u paternalističkom tretiranju mladih te da ozbiljna analiza tih shvaćanja, za koju je nužna određena razina razvijenosti, tek slijedi.

Treće poglavlje knjige – *Vrijednosne hijerarhije i strukture* autora Furija Radina – usmjereno je na ispitivanje vrijednosti mladih i promjena nastalih u promatranih petnaestak godina. Najzanimljiviji je nalaz da je među mladima porasla zastupljenost gotovo svih promatranih vrijednosti, kao što su: materijalni položaj, samosvojnost, profesionalni uspjeh, nacija, vjera i vlast. U tom je kontekstu iznimka političko potvrđivanje, koje je suvremenoj mladeži još manje važno nego prijašnjim generacijama mladih. Nakon iscrpne empirijske analize autor zaključuje “da se sve, što je bilo rezultat sužavanja životnih resursa i perspektiva ... pokazalo kao još izraženije zastupanje vrijednosti privatnosti i individualne afirmacije, s jasnom porukom da mladi svoju budućnost sve više vide kao cilj koji se može postići isključivo oslanjajući se na vlastite snage i potporu obitelji i bližnjih, uz veliko nepovjerenje prema institucijama društva, osobito onim političkim” (76).

Dinka Marinović Jerolimov u četvrtom je poglavlju, naslovljenom *Religioznost, nereligioznost i neke vrijednosti mladih*, temeljito i ekstenzivno analizirala neke aspekte (ne)religioznosti među mladima te povezanost religijske samoidentifikacije s posljedičnim dimenzijama religioznosti. Početni rezultat, koji pokazuje naraslu religioznost mladih, u skladu je s nalazima drugih empirijskih istraživanja provedenih u tranzicijskoj Hrvatskoj. Prema sudu mladih ispitanika, do porasta religioznosti, odnosno odlazaka u crkvu, došlo je iz dvaju osnovnih razloga: zbog društvene poželjnosti takvoga ponašanja, te promijenjenih okolnosti u kojima je moguće slobodnije iskazivati vjerska uvjerenja i osjećaje. Osobito je zanimljiva autoričina analiza razlika u stavovima između mladih različitih stupnjeva reli-

gijske samoidentifikacije. Ona je pokazala da se skupine uvjerenih vjernika (koji prihvaćaju sve ono što njihova vjera uči) i vjernika koji ne prihvaćaju sve što njihova vjera uči, međusobno znatno razlikuju u svim istraživanim dimenzijama. Na koncu, D. Marinović Jerolimov zaključuje da je među mladim vjernicima “dimenzija vjerovanja razvijenija od propisane vjerske prakse”, kao i to da “mladi na razini vjerovanja (kao što, uostalom, paralelno prihvaćaju crkvena i izvanckrvena vjerovanja) očito ne doživljavaju nespojivim smatrati se religioznima, a imati stavove suprotne stavovima svoje religije i Crkve u području seksualnosti i morala” (122). Drugim riječima, uz religijske vrijednosti paralelno egzistiraju i sekularne ideje i vrijednosti, što pokazuje svojevrsni vrijednosni relativizam, ali i na otvorenost mladih spram drugoga i drukčijega izvan tradicionalne religioznosti.

Mladi u Hrvatskoj – između nacionalnog identiteta i europske integracije naslov je petoga poglavlja, autorice Branislave Baranović. Njezina analiza upućuje na heterogenu strukturu nacionalne svijesti mladih u svim istraživanim dimenzijama, tj. odnosu prema vlastitoj i drugim nacijama, te europskim integracijskim procesima. Potvrđeno je da je nakon osamdesetih godina prošloga stoljeća došlo do pada atraktivnosti kozmopolitskih stavova, a do porasta prihvaćanja nacionalno obojenih tvrdnji. Utvrđena je također veća socijalna distancija prema istočnim i nekatoličkim nacijama (Bošnjaci, Srbi, Albanci), nego prema zapadnoeuropskim i katoličkim nacijama. S druge strane, kad je riječ o stavovima o uključivanju Hrvatske u europske integracijske procese, utvrđeno je da su znatno rasprostranjeniji proeuropski nego antieuropski stavovi. Pritom se pokazalo to da većina mladih ima kritički odnos prema tadašnjoj osposobljenosti Hrvatske da udovolji kriterijima za ulazak u Europu, a što se ticalo i nedovoljne demokratiziranosti društvenoga i političkoga života, kao i nedovoljne ekonomske razvijenosti. Autoričini se nalazi najkraće mogu sažeti u iskaz da, ako je veza mladih “s vlastitom nacijom tijekom devedesetih godina bila čvršća nego osamdesetih, pa i sa znakovima etnocentrizma, većina je mladih unatoč razdoblju snažne nacionalne homogenizacije, očuvala tipično generacijska obilježja: kritičnost i otvorenost za pluraliza-

ciju društvenog prostora i svijet oko sebe” (153).

Šesto poglavlje, autorice Vlaste Ilišin, *Mladi i politika*, jedno je od ekstenzivnijih i s obiljem zanimljivih podataka, osobito za politologe. Kao što se moglo i očekivati, utvrđeno je da mladi nisu monolitno političko tijelo, jer su među njima prisutna slična politička raslojavanja kao i među starijima. Tako je utjecaj stranačkih preferencija vrlo prepoznatljiv i sukladan rezultatima drugih istraživanja: po nizu političkih stavova na jednoj su strani pristaje SDP-a i LS-a, njihov su antipod pristaje HDZ-a i HSP-a, dok su simpatizeri HSLS-a i HSS-a “negdje između”. Ukupno dobiveni rezultati upućuju na to da “odnos mladih spram politike karakterizira njihovo razmjerno solidno razumijevanje društvene stvarnosti, zadovoljavajući demokratski potencijal i načelna suglasnost da bi mladi trebali biti prisutniji u političkom životu Hrvatske” (198). Pokazalo se da su mladi svjesni generacijske političke marginaliziranosti i da razloge tomu pronalaze ponajviše u destimulativnom društvenom okruženju nego u vlastitoj nekompetentnosti. No pritom svoj ukupni društveni položaj tek trećina mladih vidi kao neravnopravan u odnosu na starije, što vodi zaključku da “mladi politiku ne doživljavaju kao integralni dio svoga svakodnevnog života, niti političku moć percipiraju kao jedan od najvažnijih elemenata ukupne društvene moći, a u krajnjoj instanciji i komponentu društvenog statusa” (199). Autorica veliku pozornost posvećuje generacijskoj distinkciji (političke) moći i međugeneracijskim odnosima, za opisivanje koje koristi sintagmu “mrzovoljna međugeneracijska koegzistencija” (200). Iz uvida u rezultate analize i zbivanja na hrvatskoj političkoj sceni V. Ilišin zaključuje da “još zadugo ne treba očekivati da će mladi u hrvatskoj politici dobiti priliku da u značajnoj mjeri odlučuju o uvjetima vlastite egzistencije” (201).

Branislava Baranović autorica je i sedmog poglavlja *Što mladi misle o obrazovanju*. Zanimljivost ove analize proizlazi iz činjenice da se stupanj obrazovanja u ovome, kao i u drugim sociološkim i srodnim istraživanjima, pokazalo obilježjem koje najviše međusobno diferencira mlade u pogledu njihovih stavova i oblika ponašanja, a da istodobno gotovo nema

istraživanja koja se bave stavovima ispitanika o obrazovanju kao važnom osobnom i društvenom resursu. Rezultati ovdje provedene analize pokazali su da mladi u Hrvatskoj imaju relativno visoka i racionalna očekivanja od školskoga obrazovanja. Naime, mladi u obrazovanju ponajprije vide sredstvo osobnoga razvoja i rješavanja osnovnih egzistencijalnih problema, u drugom je planu obrazovanje kao instrument socijalne promocije, dok je najmanje istaknuta njegova socijalizacijska uloga. Usto, mladi su se pokazali realističnima, jer su svjesni ograničenosti utjecaja obrazovanja na rješavanje njihovih životnih problema, i neadekvatnoga društvenoga vrijednovanja obrazovanja. Ukupni rezultati, prema autoričinu sudu upozoravaju na “problem neizbalansiranosti školskoga kurikuluma – dominacije funkcije stjecanja znanja i razvoja sposobnosti učenika, a zanemarenosti vrijednosne komponente i osposobljavanja mladih za život u zajednici” (218).

Osmo, deveto i deseto poglavlje (autorice Helene Štimac Radin) bave se srodnim problemima, što se vidi i iz njihovih naslova: *Radne vrijednosti mladih*, *Rizici nezaposlenosti* i *Crna boja posla*. Kad je riječ o radnim vrijednostima kao aspektu odnosa prema radu, može se reći da nije došlo do bitnih pomaka u hijerarhiji radnih vrijednosti, pa tako i nadalje prva dva mjesta na ljestvici pripadaju vrijednostima samoaktualizacije i materijalne sigurnosti. No, porasla je vrijednost socijalne interakcije i aspirativnoga statusa. Tako autorica zaključuje da se “ekspresivno značenje rada izjednačilo s onim instrumentalnim” i da je došlo do “paralelne interiorizacije humanističkih i ekstrinzičnih vrijednosti” (229). U ovom su istraživanju mladi nezaposlenost pozicionirali kao najveći društveni problem svoje generacije te kao jedan od najvećih problema suvremenoga hrvatskoga društva uopće. U analizi nezaposlenosti i stavovima nezaposlene mladeži H. Štimac Radin pokazuje kako su mladi nezadovoljni odnosom društva prema nezaposlenosti, pesimistični u pogledu radnih perspektiva i spremni na profesionalnu i prostornu mobilnost uz odgovarajuću materijalnu kompenzaciju. Autorica zaključuje da iz masovne i dugoročne nezaposlenosti proizlaze mnogostruke socijalne i sociopsihološke posljedice, među kojima je i “apatija koja zahvaća mlade ljude,

a manifestira se zaobilaženjem društvenoga i političkoga angažmana i gubljenjem povjerenja u važne institucije sustava, ali i povećanom spremnošću za napuštanjem zemlje u potrazi za zaposlenjem” (255). Komparativna je analiza pokazala da dolazi do smanjenja udjela nezaposlene mladeži koju uzdržava obitelj, a raste broj onih koji moraju sami osigurati sredstva za život. U tom kontekstu ne iznenađuje podatak da je gotovo dvije petine ispitane mladeži radilo na crno. Profil onih koji najčešće rade na crno je prilično prepoznatljiv: to su, ponajprije, urbani, zaposleni i nezaposleni muškarci u starijoj omladinskoj dobi, sa srednjom stručnom spremom. Imajući u vidu dobivene rezultate i konkretne gospodarske i socijalne okolnosti u današnjoj Hrvatskoj, autorica zaključuje da se siva ekonomija ne može uspješno suzbiti dokle god traje kriza cjelokupnoga gospodarskoga sustava zemlje.

Interesi i slobodno vrijeme mladih jedanaesto je poglavlje autorice Vlaste Ilišin. Ona istražuje kakvi su (deklarirani) interesi mladih, a koji se shvaćaju kao jedan oblik uglavnom terminalnih vrijednosti za koje je karakteristična zaokupljenost svijesti omiljenim sadržajima i/ili bavljenje određenim aktivnostima, tj. nešto za što postoji zanimanje (mariti za nešto). Što se slobodnoga vremena tiče, ono se promatra kao fenomen industrijskoga doba koje je donijelo ubrzani tehnološki razvoj, masovno zapošljavanje i skraćivanje radnoga vremena. Autorica polazi od analitičkih uvida brojnih istraživača slobodnoga vremena (Božovića, Martinića, Parkera i ostalih) koji ističu povezanost “carstva nužnosti” i “carstva slobode” te misle da je slobodno vrijeme prostor u kojem se bolje nego u drugim područjima, aktivnostima i segmentima društvene strukture zrcale bezbrojne mogućnosti čovjekova nazatka, samootuđenja i razotuđenja u beskonačnoj “igri” njegovih antropoloških karakteristika. V. Ilišin ovdje jasno razlikuje dokolicu od slobodnoga vremena, kao “kvalitativni faktor” nasuprot “kvantitativnom”, a od mnogih definicija opredjeljuje se za Dumazedierovu (odmor, zabava i razvoj ličnosti) zato što objedinjuje oba “faktora” i zato što je operabilna. Cilj ove konkretne analize bio je utvrditi distribuciju, hijerarhiju i strukturu promatranih interesa i aktivnosti u slobodnom vremenu, utjecaj sociodemografskih, sociokulturnih i

sociostrukturnih obilježja mladih na slobodno vrijeme i interese, te promjene u ispitanim područjima koje su se zbile u novim društvenim okolnostima. Pritom se polazi od osnovne hipoteze da su promjene više zahvatile hijerarhiju nego strukturu interesa i slobodnoga vremena te da na "interese i slobodno vrijeme znatno utječu sociostrukturna i sociokulturna obilježja mladih" (272). Među deklariranim interesima u usporednoj analizi iz 1986. i 1999. najviše je poraslo zanimanje za vjeru i vjerski život, a odmah potom za seks i ljubav, prijateljstva i poznanstva, zabavu i razonodu te školovanje i obrazovanje, dok je najviše opao interes za politička zbivanja i za vojsku. Iz dobivenih rezultata treba respektirati nalaze o tome "da je i suvremena generacija hrvatske mladeži primarno zainteresirana za fenomene koji nedvojbeno pripadaju sferi privatnosti ... dok je istodobno interes za sferu javnosti i tzv. velike ideološke teme ... još manji nego što je bio prije, kad je ionako bio na niskoj razini. Analogno izostanku promjena u interesnim orijentacijama ni u obrascima provođenja slobodnoga vremena mladih nema bitnih promjena: i nadalje je najrašireniji urbani kulturni obrazac (izlasci u kafiće, diskoklubove, druženja, tulum, ljenčarenje i odlasci na rock-koncerte), dok se prava polarizacija zbiva između onih koji zastupaju elitni i ruralni kulturni obrazac. Iz toga slijedi da je dominantna funkcija slobodnoga vremena i nadalje zabava i razonoda, dok su sadržaji koji potencijalno pridonose razvoju ličnosti u drugom planu" (299).

Rekapitulacija rezultata i završna razmatranja – kao posljednje, trinaesto poglavlje – pružaju kondenzirani uvid u sve segmente istraživanja. No, ponuđeni su i zaključci šire naravi koji sažimaju dobivene rezultate. Tako istraživači misle da su dobiveni "jasni indikatori da se ukupan položaj mladih koncem devedesetih znatno promijenio u odnosu na sredinu osamdesetih godina, pri čemu se u nekim važnim segmentima i pogoršao" (311), da su mladi u Hrvatskoj zahvaćeni procesom modernizacije i individualizacije životnih usmjerenja, pri čemu su polarizirani na modernistički i tradicionalistički orijentirane, da nisu homogena društvena skupina, kao i to da se današnja mladež ne pojavljuje kao jednoznačno prepoznatljiva i specifična generacija koja bi na

društvenoj sceni mogla djelotvorno promovirati zajedničke generacijske interese.

Kao što i recenzenti knjige ističu, njezina vrijednost proizlazi iz interdisciplinarnoga pristupa i komparativne analize, te bogatog fonda podataka o suvremenoj hrvatskoj mladeži. Stoga bi ovu knjigu trebali čitati ne samo društveni analitičari, znanstvenici i studenti društvenih znanosti, nego i svi oni koji se na bilo koji način bave mladima. Među njih svakako treba ubrojiti i političare kojima nalazi ove studije mogu biti valjana podloga za utemeljenje jedne racionalne politike prema mladima. No, budući da studija baca svjetlo na mlade u tranziciji i u novom geopolitičkom okruženju te na promjene nastale u periodu od petnaestak godina, pokazuje se kao uzbudljivo štivo koje nadilazi pragmatične razloge zbog kojih je nastala. Zato bi ova knjiga mogla biti zanimljiva i široj publici, a imam dojam da će ju mladi prihvatiti kao svoju i čitati, jer se u njoj mogu prepoznati na različitim područjima svakidašnjega života, i to ne (samo) kao objekti opservacije odraslih.

Zoran Žugić

Prikaz

European Journal of Political Thought, Vol. 1 no. 1 2002.

European Journal of Political Theory najnoviji je politološki časopis koji u svom nazivu ima pridjev europski. Za razliku od isto tako nedavno pokrenutoga stručnog časopisa *European Political Science (EPS)*, *European Journal of Political Theory (EJPT)* znanstveni je časopis čiji je cilj "objavljivanje prvorazrednih radova iz političke teorije definirane u najširem smislu" (str. 7). Prvi broj *EJPT-a* sastoji se od sedam tekstova od kojih su dva pregledna. Izgleda da se recenzije ne objavljuju jer su pregledni radovi pisani kao šire recenzije. *EJPT* će prikazati u dva koraka. Prvo će se osvrnuti na ciljeve časopisa, a potom kratko

prikazati neke tekstove koji mogu biti zanimljivi našoj politološkoj javnosti.

“Editorial Statement”, koji su potpisali urednici *EJPT-a* Jeremy Jennings i Peter Lassman, nudi svojevrsnu misiju časopisa. Oni misle da časopis ponajprije treba “osigurati forum za raspravu o političkoj teoriji s posebnim, ali ne isključivim, oslanjanjem na snage zajednice europskih učenjaka”. Može se, dakle, zaključiti da će prilozi europskih teoretičara zauzimati vrlo važno mjesto, ali i da časopis ipak nije zamišljen kao “Journal of European Political Theory”, nego kao *European Journal of Political Thought*. Naime, jedan je od njegovih ciljeva i “promicanje dijaloga europskih i neeuropskih teoretičara”.

Nakon što su ga geografski smjestili, Jennings i Lassman su se okrenuli definiranju teorijsko-metodologijskog okvira časopisa. Teorijsko-metodologijsko određenje *EJPT-a* čini se zanimljivim i originalnim, barem ako se uzmu u obzir časopisi iz političke teorije koji su pojavili u posljednjih deset – petnaest godina.¹ Premda se priznaje krucijalna uloga Rawlsovih djela u “renesansi suvremene političke teorije/ filozofije u engleskom govornom području”, osnovni je naglasak časopisa ipak drukčiji. Njegovi urednici polaze od činjenice da se sve više napušta stav da postoji “duboka provalija koja je razdvojila političku filozofiju engleskoga govornog područja od one u kontinentalnoj Europi”. U posljednje je vrijeme na djelu, ponajprije, svojevrsna razmjena teoretičara jer je Rawls preveden na dosta europskih jezika tako da je, osobito u Njemačkoj i Francuskoj, nastala opsežna kritički orijentirana literatura o njegovu djelu. S druge su strane Arendtova, Bobbio, Lefort, Habermas i neki drugi privukli teoretičare s engleskoga govornog područja.

Časopis otvara tekst “Implikacije američke antiterorističke koalicije za globalne arhitekture” koji je potpisao Amitai Etzioni sa Sveučilišta George Washington. U današnjim političkim prilikama ovaj je tekst svakako kontroverzan. Autor misli da stari međunarodni sustav

ne može više odgovoriti na narasle transnacionalne probleme te da američka antiteroristička koalicija iz 2001. “predstavlja nov pokušaj očuvanja reda u svijetu nakon Hladnog rata” (27). Ova se koalicija opisuje kao “polucarstvo” koje, premda može biti učinkovito, još nije odgovorno nijednom globalnom tijelu. Prema Etzioniju, riječ je o “polucarstvu”, a ne o carstvu jer je antiteroristička koalicija sastavljena od nekoliko velikih sila koje svoj interes vide u koaliciji. Isti je slučaj s manjim silama koalicije. Usto, koalicija se bavi ograničenim brojem problema i istog je takvog roka trajanja, a SAD imaju tek ograničenu moć nad većinom njezinih članova. Međutim, pred ovom se koalicijom nalazi i “zahtjev za globalnim arhitekturama koje se mogu baviti širim opsegom transnacionalnih problema, nego što je to terorizam”. Na njih iz različitih razloga ne mogu odgovoriti strukture tj. arhitekture kao što su “globalna nacija”, “globalna ustavotvorna skupština” ili stare transnacionalne agencije. Pozivajući se na povijesna iskustva carstava i polucarstava, Etzioni vjeruje da se, bez obzira na normativne manjkavosti, proširenjem problemskog polja kojim se bavi, antiteroristička koalicija može postupno učiniti manje hijerarhijskom, odgovornijom i legitimnijom.

Za razliku od Etzionijevog teksta koji nudi kontroverznu političku projekciju, Karl Palonen sa Sveučilišta Jyväskylä u tekstu “Povijest pojmova kao način političkog teoretiziranja” prikazuje jednu metodologijsku kontroverzu o kojoj se kod nas malo zna. U tekstu se polazi od toga da je povijest pojmova dijelom zamijenila povijest političkih ideja te je “alternativa normativnoj teoriji koja pokušava minimalizirati ulogu politike kao aktivnosti” (92). Palonen ovo pokazuje izvodeći osnovne postavke radova Quentina Skinnera i Reinharta Kosellecka koji su vjerojatno najveća imena u školi pojmovne povijesti. Ovi teoretičari drže vrijednosti i norme ‘situacijskim’ ili povijesnim, tako da njihov historijski stil teoretiziranja “ne patronizira suvremene političke aktere sugerirajući im kako trebaju djelovati” (102). Na ovaj način povijest pojmova kao metodički postupak otvara mogućnost da se “problematičnost, kontingencija i historičnost u upotrebi pojmova pretvore u instrumente konceptualiziranja politike” (92).

¹ O tome vidi McCabe, David, *New Journals in Political Philosophy and Related Fields*, *Ethics* (106) 2, 1997.: 800-816

Skinner i Koselleck sustavno se teorijski spore s kontraktarijanizmom i to ponajprije s onim Rawlsovim i Habermasovim. Za njih je Rawlsova i Habermasova filozofija ponajprije evolucionistička i progresivistička filozofija povijesti u kojoj je povijest pojmova samo marginalni fenomen. U osnovi je problem u kriteriju nastanka pojma. Koselleck ovdje nudi teoriju historijskih vremena po kojoj pojmovi posjeduju "temporalni element s različitim slojevima promjene" (101). Za razliku od kontraktarijanske paradigme koja pretpostavlja prostorni okvir za politiku, a vrijeme, na neki način, 'zaustavlja' dogovorom o uvjetima ugovora, prema Kosellecku su takvi ugovori izloženi promjeni u različitim slojevima. Oni idu od dugoročne erozije uvjeta ugovora preko srednjoročnog procesa promjene značaja njegovog sadržaja do kratkoročnih promjena prihvatljivosti ugovora. Slično Kosellecku, Skinner razvija tzv. retoričku redeskrpciju po kojoj se mogu razlikovati četiri aspekta promjene: preimenovanje, revizija značenja, prevrednovanje značaja i prevrjednovanje normativne konotacije pojmova.

Kako se vrijednosti i norme drže samo situacijskima, Palonen zaključuje da bi pojmovne povijesti trebalo tretirati kao indirektne načine političkog teoretiziranja, koji nam omogućuju da "odbacimo ... sve pokušaje definiranja onoga za što se vrijedi politički boriti u supstancijalnom smislu" (103). Kako u našoj političkoj znanosti postoji interes za pojamovnu analizu, čini se da bi bilo dobro prevesti neke Koselleckove, Skinnerove i Pocockove radove koji su već četrdesetak godina predmet živih teorijskih rasprava u svijetu.

Sudeći prema najavama, uredništvo će *EJPT-a* uz redovite brojeve izdavati i posebna prigodna izdanja. U ovom se trenutku pripremaju tematski brojevi "Recepcija djela Johna Rawlsa u Europi", "Politička misao Michaela Oakeshotta", "Liberalizam u Engleskoj, Francuskoj i Njemačkoj", "Pojam politike i o političkome" i "Hannah Arendt". Iako je prognoziranje sudbine jednog časopisa nezahvalan posao, u slučaju *European Journal of Political Theory* nije tako jer već prvi broj i najave jamče da će to uskoro biti jedan od čitanijih i uglednijih politoloških časopisa.

Tonči Kursar